

Analfabetizmus

Tematika: az analfabetizmus formái, következményei, okai; földrajzi megoszlása; az analfabetizmus kutatásának forrásai.

Terminológia: analfabetizmus, félanalfabetizmus, funkcionális analfabetizmus.

Az analfabetizmus a meghatározások – s talán az ellene folytatott kampány hatására a köztudat – szerint többszörösen hátrányba sodorja az egyént egy íráshasználó társadalomban. Az analfabéta nehezebben érvényesül a munkaerőpiacon, ennek következtében maga és családja megélhetési gondokkal néz szembe. Feliratozott térben, az írásra beállított intézményekben nehézkesen igazodik el, ezért marginalizálódik. Nem tud lépést tartani a napi eseményekkel, ezért könnyen manipulálható. Az írástudók és az írástudatlanok közötti választóvonal mentén minden társadalomban feszültségek keletkeznek.

Formái. Az *analfabetizmus* valójában az írni és az olvasni nem tudást jelenti.

A *félanalfabetizmus* esetében az egyén olvas, de írni nem tud.

A *funkcionális analfabetizmus* az olvasás és az írás képességének olyan alacsony szintje, amelyen az egyén a társadalmi kommunikációba nem tud bekapcsolódni. Habár tud olvasni, nem képes terjedelmes szövegeket áttekinteni, habár tud írni, az úrlapok kitöltésénél, üzenetek megfogalmazásánál mások segítségét kéri (Lada L. 1996).

Mértéke. A korábban már említett tanulmányában Benda Kálmán az analfabetizmus 18. századi mértékére kérdezett rá (Benda K. 1977). Kutatásaihoz két forrást használt. Mária Terézia királynő 1769-ben településenként összeíratta a papok és a tanítók számát, miután egy évvel korábban elrendelte a mezővárosok és a falvak helyzetének felmérését egy kilenc pontból álló kérdőív alapján. A jelentéseket a települések előljáróinak kellett megtenniük, s válaszaikat aláírásukkal hitelesíteniük. A kutató az első forrás esetén a beküldött számadatokat, a második esetében a válaszokon szereplő aláírások, vagy írástudatlanság miatt a helyette álló kereszték számát vonta be számításaiba.

A települések világi előljárói részben maguk is iskolázatlanok maradtak. 1768-ban a mezővárosok előljáróinak 42 %-a tudott annyira írni, hogy a királynőnek küldött jelentést aláírásával hitelesítette. A fennmaradó 62% a neve mellé keresztet rajzolt. A helyzet sokkal rosszabb volt falun, ahol az előljáróknak mindössze 11,4 %-a hitelesítette aláírásával a jelentést. Megyénként ebben az esetben is nagy eltérések mutatkoztak: Sopron megyében az írástudó előljárók százaléka 49, míg – a mélyponton – Somogy, Zala és Baranya megyében 3 alatt volt. A szerzőnek a 18. század második felére érvényes megállapításai a következők. 1. Az alfabetizációt részben a vallási, a nemzetiségi hovatartozás határozza meg, ugyanakkor nagy jelentősége van a földrajzi elhelyezkedésnek. 2. Az analfabetizmus aránya nagyobb marad a nők körében. 3. A század során az olvasni tudók száma nagyobb az írást ismerők számánál. 4. Az iskolai oktatás a 18. század során a parasztságot alig tudta mobilizálni.

Pál Judit az 1785–86-os úrbéri összeírásokat, valamint a 18. századi hűségesküket vizsgálta meg. (Ez utóbbiak az 1741-ben Mária Terézia trónralépésekor, valamint 1791-ből a II. Lipót idejében, 1792-ből II. Ferenc idejében aláírt hűségeskük.) Az 1741-es forrás alapján az írástudók száma társadalmi rétegződés szerint erősen differenciálódott:

Szék	Nemesek	Armalisták	Parasztok
Sepsiszék	82,35%	29,81%	0%
Háromszék	81,42%	36,23%	2,35%
Kézdiszék	94,89%	44,91%	4,29%

Az 1791-es hűségeskü listái Marosvásárhelyen különválasztják a mágnásokat és nemeseket, valamint a polgárokat: a 489 nemes közül 355, tehát 72,59% írta alá a hűségnyilatkozatot, a 610 polgár közül pedig 277, tehát 45,40 % (Pál J. 1996).

A Szolnok-Doboka vármegye 1901–1905 között kiadott monumentális monográfiája alapján lehetőségünk van áttekinteni egy 1881-es statisztikát. Ebben az évben a vármegyében lelket tartottak számon. Az alfabetizáció foka szerint a következőképpen oszlotak meg (Tagányi K.–Réthy L.–Pokoly J.–Kádár J. 1901: 49–50):

	Írni-olvasni tud	Csak olvasni tud	Sem írni, sem olvasni nem tud
Nemzetiség szerint			
Örmény (összesen 1757)	1145 (65,16%)	49 (2,78%)	563 (32,04%)
Cigány (3114)	10 (0,32%)	1 (0,032%)	3103 (99,64%)
Magyar (31559)	8719 (27,62%)	1237 (3,91%)	21603 (68,45%)
Német (4604)	1540 (33,44%)	343 (7,45%)	2721 (59,10%)
Román (146135)	6136 (4,19%)	1578 (1,07%)	138421 (94,72%)
Tót (255)	33 (12,94%)	1 (0,39%)	221 (86,66%)
Vallási hovatartozás szerint			
Római katolikus (7523)	2958 (39,31%)	212 (2,81%)	4353 (57,86%)
Görög katolikus (118154)	4836 (0,09%)	1125 (9,52%)	113193 (95,80%)
Ortodox (31549)	764 (2,42%)	378 (1,19%)	30407 (96,38%)
Református (24303)	5078 (20,89%)	1010 (4,15%)	18215 (74,94%)
Unitárius (122)	85 (69,67%)	2 (0,16%)	35 (28,68%)
Zsidó (5589)	2258 (40,40%)	142 (2,54%)	3189 (57,05%)

Nem szerint

Férfi (97761)	12127 (12,40%)	1836 (1,87%)	83798 (85,71%)
Nő (95916)	5532 (5,76%)	1375 (1,43%)	89009 (92,79%)

A 19. század közepén Kelet- és Dél-Európában (Bulgária, Magyarország, Román fejedelemségek, Görögország, Itália, Spanyolország) a társadalom több mint fele írástudatlan volt. Ezzel szemben az északi országok (Norvégia, Finnország, Svédország, Svájc, Dánia, Hollandia) lakosságának több mint fele írt és olvasott. Angliában, Franciaországban, Ausztriában az alfabetizáció foka az előbbi értékek között mozgott. Az alfabetizáció Oroszországban egészen alacsony, 5–10%-os szinten állt (C. M. Cipolla 1969: 113–115).

1962 óta az UNESCO kezdeményezésére szeptember 8-a az analfabetizmus elleni küzdelem világnapja. Korábban az írástudatlanság elleni harc eredményesnek tűnt. Napjainkra bebizonyosodott, hogy az iskoláztatás gátjai folytonosan újratermelődnek. A nyomor továbbra sem szűnik meg, a hajléktalanok száma a szociális gondozás ellenére növekszik, a világméretű munkaerő vándorlásnak az iskoláskorú gyermekek is áldozatul esnek. Egy 2007 februárjában végzett közvéleménykutatás szerint minden ötvenedik magyar állampolgár analfabéta marad.

A helyzet valójában összetett. Egyazon személy eltérő szinten áll a különböző nyelvek írásjelrendszereinek használatában. Miközben egy-két nyelv írott világában magabiztosan igazodik el, további nyelvek megértése gondot okoz számára. Egyazon társadalomban az írástudók és az analfabéták együtt élnek, s az írott kultúrában különböző kapcsolatok alakulnak ki közöttük.

Olvasmány

1. Makkai Sándor *Holttenger* című regénye egy református lelkész népét felemelő szándékának kudarcát mutatja be. A cselekmény az erdélyi Mezőség egy, Virágosnak nevezett településén játszódik. A háborús időben megnő a postaforgalom. A mezősegi írástudatlan asszonyok kénytelenek mással olvastatni a tábori lapokat, mással íratni a választ.

Külön húsz fillért adott Pikónak, a karikalábú gyalogpostásnak, aki Mezővásárra járt be a levelekkel s hordozta onnan, hetenként kétszer a falusi postát. Pikó mostanában büszke volt a hivatalára. Régen te csak az udvarba jött egy-egy levél, újság, de most mindig tele van a tarisznyója rózsaszínű tábori levelezőlapokkal, amiket a harctéren levők küldözgettek haza s választ is hordott rájuk bőven, amiket Mandula írt meg az epekedő fehérnépeknek, aszerint, hogy ki micsodást akart, három, hat és kilenc tojásért. [...]

László, mikor a postát osztották, elnézte, hogy futnak az asszonyok a szívükre szorított tábori levelezőlapokkal a zsidóhoz. Mert olvasni is csak elvétve tudott közülök valaki, Mandula úr végezte ezt el helyettük olcsón, darabonként egy tojásért.

László odaszólt egyiküknek:

– Adja csak ide, lelkem. Elolvasom én magának. – El is olvasta, hogy János vagy Pista egészséges, az Isten megtartotta, vagy hogy megsebesült s itt és itt ápolják, tisztelteti az otthonvalókat. És hogy mi van a Jámborral, amelyik akkor borjazó volt?

Az asszonyok áhitattal végighallgatták s aztán megkérdezték, mivel tartoznak a szívességéért?

– Semmivel – nevetett László –, jószívvel teszem akármikor, csak hozzák el. A választ is megírom, ahogy akarják, tiszta szeretetből. Értsék meg, asszonyok, hogy én vagyok a lelki atyjuk. Tőlem mindent kérhetnek bizalommal s én mindent megteszek, amit tudok...

– Lelkem jó tiszteletes úr – áradozott a menyecske –, az Isten fizesse meg!

Aztán csak látta László, hogy a zsidó sarkáról félve pislognak vissza, nézi-e őket? Tette magát, hogy nem ügyel oda. Az asszonyok besompolyogtak a zsidóhoz. Mégis csak más az, ha olyan olvassa el s válaszolja meg, aki fizetést kér érte. Az biztosabb. Azt megkapja János meg Pista.

Mandula úr ravaszul pislogott, mikor László nyíltan megmondta neki, hogy nem akarja ugyan elrontani az üzletét, de Mandula úr se vegye neki rossznéven, ha ezt a dolgát leveszi a válláról s maga válaszolja meg a katonák levelezését. Mégis ő, mint lelkipásztor, ugyebár, tehet belé egy-két vigasztaló szót is, meg érdeke, hogy a katonák megtudják: van pap a faluban megint, akihez bizalommal fordulhatnak családjuk érdekében, esetleg a saját magukéban is.

– Csak tessék, tessék, tiszteletes úr – helyeselt Mandula sűrű biccentésekkel –. Világért sem sértőd-ném meg rajta. Megértem, hogyne érteném meg. Csak legyen, aki megkéri rá. (Makkai Sándor: *Holttenger*. Révai Kiadás, Budapest, 122–123)

2. Sütő András szociográfiai regénye egy harminckét éves asszony életének tragédiáját meséli el. A szülők korán munkára fogták, nem volt ideje iskolába járni. Írástudatlanságáért nehéz árat fizetett.

Amikor megnőttem, kaptam egy levelet. A fiú is megnőtt, akivel hársfavirágot szedtem. Megkértem valakit: olvassná el nekem, mi van a levélben. Az volt benne, hogy a fiú elvesz feleségül. Vasárnap délután várt engem a fiú a fenyvesek alatt. Azt kérdeztem: mit írtál nekem a levélben? Elég a betű, ismételni nem kell. Sétáltunk és öleleztünk a fenyvesek alatt. Odaadtam neki a zsebkendőmet, mivelhogy elvesz feleségül [...] Mikor a gyermek megszületett, mondom anyámnak, ne sírjon, mert írás van arról, miszerint elvesz feleségül. Bepereljük. Elment anyám a levéllel a paphoz. A pap azt olvasta ki belőle: „gyere ki vasárnap délután a fenyvesek alá, de ne áltasd magad, hogy elveszlek majd feleségül.” Aki nekem a levelet először olvasta, cinkostársa volt. (Sütő András: *Anyám könnyű álmot ígér*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 1973: 95–96.)

3. Gárdonyi Géza kedves karcolatban örökítette meg az analfabéta személy írással szembeni tiszteletét.

Van egy kis cigánygyermekem is: a Sárköziék Lacikája. Villogó. Fekete szemű kis rajkó, az egyetlen cigánycsaládunk fia. Már második éve tanul ez is. Tud is szépen. Apja persze nincs szegénynek, de az öregapja éppúgy szereti, mintha volna. Valahányszor ír otthon a gyerek, a Sárközi cigány mindig ott ül mellette, és bámulja nagy, fekete szemével a neki merőben értelmetlen jegyeket.

– No, mi esz? – kérdi, a pipát a szájából kiemelve, mikor a gyerek a sor végére ér.

A gyerek olvassa:

– A kutya ugat. A macska nyávog.

– Melyik a kutya?

A gyerek mutatja.

– Melyik a macska?

A gyerek mutatja.

Az öreg cigány csak nézi, nézi, hogyan lehet azokból a girbegörbe húzásokból a kutyát meg a macskát kilátni, de hát persze nem olyan könnyű az, mint a vályogvetés. Mégis, hogy a Lackó kiszalad játszaní, odahívja a feleségét, aztán azt mondja az írkára mutatva:

– No nézd, mit írt a Laci: esz a kutya itt, esz meg a macska.

(Gárdonyi Géza: *A gyerekek*. In: *Uő: Néha az ember feledékeny*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár)